

KÖNYVJELZŐ

A PROFESSZIONÁLIS TÁRSADALOM FELEMELKEDÉSE: ANGLIA 1880 ÓTA

Harold Perkin (1990) The Rise of Professional Society: England since 1880, Routledge, London and New York

Harold Perkin, az angol társadalomtörténeti kutatások iskolateremtő alakja, újabb könyvében a korábbi nagysikerű kötetének — *The Origins of Modern English Society* — folytatására vállalkozott. Előző könyvében az angol társadalmat az ipari forradalom kezdetétől 1880-ig elemezte. Ez az időszak a kapitalizmus kialakulásának és megerősödésének a korszaka volt. Újabb könyvének témája nemcsak időbelileg vezet új korszakba, hanem tartalmilag is. A XIX. század végétől maga a társadalom alakult át gyökeresen. Jellemző folyamat, hogy egyre kevésbé a gazdasági tőke — Marx által leírt — logikája határozza meg a gazdaság és társadalom alapvető jellemzőit. „Egy komplex, egymástól kölcsönösen függő társadalomban a piac képtelen igazságosan vagy hatékonyan biztosítani a főbb alapvető szolgáltatásokat. Így elkerülhetetlené vált a közpénzekből finanszírozott szakmák létrejötte.” (15. oldal) A viktoriánus korszak víziójával szemben — mely a vállalkozóra és az ipari tőkére helyezte a hangsúlyt — most a jól képzett szakember vált ideállá. A társadalom egyre inkább a szakmai megalapozottságot és tudást helyezte előtérbe. A gazdasági tőke hatékony működtetéséhez a gyorsuló műszaki-technikai fejlődés miatt egyre magasabb szintű „kulturális tőke” szükséges. Ennek hiányában a gazdasági tőke gyorsan elve-

szítheti értékét. A fenti jelenségeket már sokan leírták. Perkin azonban ezek társadalmi következményeit átfogó, elméleti keretben vizsgálja. Szerinte a társadalmi szerveződés új elve jött létre, mely a társadalmi erőforrásokért versengő, egymással rivalizáló és karrierre épülő hierarchiakon alapul. Ezen belül a legélesebb verseny az államhoz kötődő professzionális szakmák: az állami közszféra szakemberei és az erősödő magáncégek, részvénytársaságok menedzserai között bontakozik ki.

Természetesen ennek az új társadalmi mechanizmusnak és az ezt megtestesítő új társadalmi rétegnek a kialakulása hosszabb időt vett igénybe. A kötet által vizsgált korszak elején — az 1880-as évek — még a gazdasági tőkére épülő osztálytársadalom csúcspontjáról van szó. A szerző nagyon érdekes elemzést ad a burzsoáziáról. Rendkívül érzékletesen írja le például a burzsoázia arisztokratizálódását. Ez nem csak abban nyilvánult meg, hogy a csoport felső rétege formailag is belépett az arisztokrácia sorába. 1886—1914 között az új, főnemesi rangot nyert 200 személy között több mint 70 az ipar, a bank és kereskedelmi szféra nagytőkéséi közé tartozott. Természetesen rajtuk kívül a burzsoázia szélesebb csoportjait is megérintette az arisztokrata életmód diszkrét bája. Sokan vásároltak vidé-

ki kastélyokat, s a rókavadászatokon lelkesen lovagoltak együtt arisztokrata szomszédaikkal. Perkin azonban ezt — a Wiener által kárikózott tendenciát — sokkal árnyaltabban ábrázolja, a folyamat másik oldalát is észreveszi. Nevezetesen a földbirtokos arisztokrácia egy része aktívan bekapcsolódott az ipari és kereskedelmi vállalkozásokba. „Az angol földbirtokos osztály soha sem vetette meg a profitszerzést, legyen szó mezőgazdaságról, bányászatról, városfejlesztésről, közlekedési vállalkozásokról, mint pl. ; utak, csatornák, vasútak és kikötők, sőt gyapotfeldolgozó üzemek és acélművek... Bárhol, ahol jövedelmet remélhettek.” (119. o.) A szerző szerint nem az arisztokrácia volt a legfontosabb propagálója az ipar-ellenes, állítólagos arisztokratikus értékrendnek, hanem a formálódó professzionizmus „papjai”. Ez az új értékrend a hírneves *public schoolok*-ban, illetve Oxford és Cambridge egyetemeken formálódott ki. Ezen értékrend szerint a professzionális szolgáltatások fölötté állnak mind az arisztokrata tétlenségnek, mind a tőke és pénz harácsolásának.

Perkin hangsúlyozza, hogy a közeledés elenére nem lehet a földbirtokos arisztokrácia és burzsoázia bármiféle összeolvadásáról beszélni. Ha volt igazán nyilvánvaló különbség a nagybirtokosok és az új milliomosok között, akkor ez származásukban és iskolázottságukban tükröződött. A nagybirtokos arisztokrácia tagjai túlnyomó többségben magániskolákat látogattak. Ezen belül 1880—1890 között 81%-uk, 1900—1919 között 73%-uk Etonba ment tanulni. Az előbb említett két időszakban mintegy 36—40%-uk Oxfordba, vagy Cambridge-be ment egyetemre. A nem földbirtokos milliomosok a társadalom jóval szélesebb rétegeiből toborzódtak. A burzsoá milliomosoknak 13—18%-a származott földbirtokos családból. Döntő többségük, (56%) gazdag vállalkozó családok vagyonából indíthatta vállalkozását. Ellentétben a hiedelmekkel,

csak 25—30% volt az un. *self-made man*. Bár az új milliomosok jóval kisebb arányban (25%) nevelődtek Etonban, mint a földbirtokos arisztokrácia gyermekei, mégis meglepően nagy arányban látogatták a többi híres magániskolát (53—62%). A XIX. század végén a gazdasági tőke képviselőit nem csak a munkásmozgalom fenyegette, hanem a hosszabb távon sokkal hatékonyabbá váló szellemi középosztály is.

A professzionális ideál már az I. világháború előtt is egyre jobban befolyásolta a munka és tőke viszonyát. A társadalmi feszültségek enyhítése érdekében az I. világháború előtt csírájában már megjelenik a jóléti állam. A társadalmi biztonság növelése, az oktatási lehetőségek bővítése és az egészségügyi ellátás javítása a jövedelmek újraelosztását igényelte. A progresszív adózás egyre mélyebben érintette az „abszolút” magántulajdon szentségét. A városi infrastruktúra fejlesztését egyre inkább a hierarchikus hivatalnoki szervezetek vették kézbe. Az I. világháború szintén hozzájárult a professzionális ideál további megerősödéséhez. A hadiipari termelés érdekében — a magántulajdont, a profitmotívumot korlátozva — az állam egyes ágazatokat közvetlen ellenőrzése alá vont.

A növekvő társadalmi juttatásokhoz a progresszív adózás teremtette meg a forrásokat. 1909 előtt ezt az adózási formát nem alkalmazták. 1938-ban viszont — jelezve a progresszivitás erőteljes voltát — az 1%-ot képviselő legmagasabb jövedelműek 17,1%-os részesedése az adózás előtti jövedelmekből az adózás után, vagyis ténylegesen 11,7%-ra csökkent. 1949-re tovább erősödött a progresszivitás. A legmagasabb jövedelemmel rendelkező 1% részesedése a jövedelmekből 10,6%-ról, az adózás után 5,8%-ra csökkent. Ugyanekkor a felső 10% részesedése majdnem 1/6-dal csökkent a progresszív adó miatt (32,1%-ról 25,7%-ra). Jellemző, hogy a kü-

lönféle társadalmi juttatások 1910-ben még csak a nemzeti jövedelem 4,2%-át tették ki, viszont 1930-ra már közel 20%-át. A bérezés elvében is változás következik be. Mindegyik foglalkozás — beleértve az üzleti élet irányítóit is — úgy véli, hogy javadalmazását inkább társadalmi funkciójához kell kapcsolni, mint a munkaerő értékének piaci fluktuációjához. A II. világháború után; „Éppen úgy, ahogy az ipari társadalom feleslegesnek tekintette a földbirtokost, ugyanúgy a poszt-indusztriális társadalomban a professzionális bürokrata, s nem kevésbé a részvénytársasági szféra is feleslegesnek tekinti a magántőkést...” (289. o.) A professzionalizmus társadalmi ideálja a II. világháború utáni korszakban szorosan összekapcsolódott a keynes-i gazdaságpolitikával. A professzionalizmust képviselő „szellemi középosztály” megerősödése összefüggésben állt a brit gazdaság mélyreható átalakulásával. 1909-ben a 100 legnagyobb cég az ipari termelés 15%-át adta. 1970-re ez az arány 45%-ra nőtt. A növekvő vállalat-méret bonyolultabb vállalati irányítási hierarchiát igényel, s egyúttal automatikusan növeli a menedzserek szerepét. A nagy, nemzetközi jellegűvé váló monopóliumok irányítása, a specializált szakemberek ezreinek bürokratikus hierarchiába rendezett csoportjait igényelte. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy „az óriási, és egyúttal mások tulajdonában lévő tőkék feletti közvetlen ellenőrzés a bürokratikus hierarchiák karrier-menedzsereinek a kezébe került.” (295.o.) Ahogy Berle 1954-ben szellemesen megfogalmazta: „a tőke és a kapitalizmus marad, viszont a tőkés fokozatosan háttérbe szorul.”

A 70-es évek elején a stagnáció és infláció együttes jelentkezése — mely Keynes doktrínája szerint kizárja egymást — a monetarista gazdaságpolitika híveinek fokozatos megerősödését eredményezte. A monetarista gazdaságpolitikát, a hiedelmekkel ellentétben, a

munkáspárti kormány alkalmazta először 1976-ban. A thatcheri korszakban éles kampány indult a bürokrácia ellen, az állami beavatkozás visszafogására és a jóléti intézkedések lefaragására. Gyors ütemben privatizálták a sikeres állami vállalatokat. Azonban az „...az apály hulláma sokkal kevesebbet vett vissza, mint az első pillantásra látszik. Például az államosított iparágak privatizációja az ellenőrzést az állami szféra helyett a magán szféra bürokrataira ruházta át, vagy ami még általánosabb, ugyanazokat az állami menedzsereket ugyanoda, a most már privatizált vállalatok élére nevezték ki. Vagyis a továbbiakban már nem a kormányzatnak tartoznak felelősséggel, hanem a részvényeseknek, akik viszont túlzottan nagyszámúak és megosztottak ahhoz, hogy ellenőrizhetnék őket. A jóléti államot nem rombolták le, hanem inkább szelektívebbé tették. Ez azonban csak a szociális igazgatásnak ad több munkát és több hatalmat.” (289. o.) Vagyis Perkin teljesen új megközelítésben tárgyalja a thatcherista korszakot. Szerinte végeredményben nem történt más, mint hogy a két egymással rivalizáló bürokrata csoport közül most a magánszférában tevékenykedő menedzser-réteg került fölénybe. Egyúttal a keynesi korszakban domináns állami bürokraták és menedzserek háttérbe szorultak. A szerző rámutat a bekövetkezett változások regionális következményeire is. „Az Észak és Dél közötti szakadás — legalábbis részben — a professzionalista középosztályon belüli szakadás is.” (517. o.)

A brit politika fő kérdése, hogy a két professzionalista ideál közül melyik győzedelmeskedik. Perkin szerint a legfontosabb, hogy a rivális ideológiák legszélsőségesebb formáit elkerüljük, azaz; a részvénytársasági neofeudalizmust és az autoritér államot. A magyar gazdaság és társadalom mostani modellkeresésében ez számunkra is intő tanulság.

Timár Lajos